

A HÁBORÚ ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET.

Elnöki megnyitó a Magyar Irodalomtörténeti Társaság IV. rendes közgyűlésén.

Egy tizenhetedik századi magyar tudós az akkori háborús zűrzavaros világban avval fejezte ki a béke után sovárgását, hogy csaknem minden művének «béke» címet adott, csupa ilyen című művet írt vagy fordított. (A «lélek», «a test», «az udvar», «a kereszt», «a sír békéje».) Egyik ilyen «Béke» művében «a békességszerető olvasóhoz» intézett előszóban keserűen panaszkodik, hogy a tudományokért való bajos utazásaiban mindenfelé hadat és harcot látott és hallott és épen Franciaország volt az egész keresztyénség fegyverének köszörülő műhelye. E közönséges «mételyt» látta mindenütt, bőven látta a magyar hazában is, midőn ide hazakerült. Majd a maga naiv módján arról elmélkedik, hogy ki látott vagy hallott valaha olyat, hogy tíz oroszlan tíz vad bikával szembement volna? De mennyiszer harcol harmincezer ember harmincezerrel meg. A vadakat gyakrabban az éhség kényszeríti a feneségre, a keresztyént pedig akármilyen kicsiny, néha valóságos, gyakrabban csak képzelt bosszúság. Majd kikel a keresztyén öldöklő találmányok: a puska és ágyúk ellen, elmondja a katona Miatyánkját, mely mit se akar tudni a békéről.

Az örök békének ugyanez a lelkes híve azt írja egy másik művében, hogy midőn a török Németország elővéd falán Bécsen zörgetett s a körülte fekvő vidéket dúlta és kóborlotta, sőt Erdélyországot is ég és föld, remény és kétségbeesés között függőben tartotta: elhallgattak a komoly tanulmányok, csak az otthon egy-egy zugolyában társalogtak a meghitt muzsákkal, titokban tanácsot kérni látogatva meg azokat. . .

Ez jut most nekem is eszembe, midőn Társaságunk e kis csoportjára tekintek, kik összegyűltünk, hogy a világháború borzalmai és idegfejsztő eseményei közepette az irodalomtörténettől is biztatást nyerjünk nemzeti nyelvünk és irodalmunk jövőjéről.

Csak félszívvvel vagyunk itt most jelen, szívünk másik fele azon

testvéreinknél van, kik a haza hívó szavára a tollat egyidőre karddal cserélték fel s azt is épen olyan kötelességtudóan és becsülettel forgatják. Társaságunk tisztikara, válaszmánya és tagtársaink tekintélyes számmal vannak képviselve soraikban s kell-e külön hangsúlyoznom, hogy e szám nagyrésze különösen tanártársainkra, szellemi művelődésünk ezen gerincére esik, kik a hazaszeretetre nemcsak tanították és nevelték az ifjúságot, hanem jó példával jártak ebben is előtte.

Fájdalom, olyanok is vannak közöttük, kik életüket is feláldozták érte. Hogy csak néhány szép reményre jogosító munkatársunkat említsem föl, ilyen *Bodola Gyula*, «Dobó István a magyar költészetben» (Kolozsvár 1908) című értekezés írója s Csabai Márton latin verses epikai művének kiadója, ilyen *Ujvárossy Szabó Gyula*, ki a magyar verses oktatóköltészet történetét 1772-ig (Budapest, 1910) írta meg, ilyen *Zádor Béla*, aki a Székelyudvarhelyi- és Sándor-codexről értekezett. De vannak még többen, kiknek emlékéit Társaságunk kegyelettel fogja megőrizni. Sokan megebesültek, sokan fogásba kerültek. Gondolatban ezek is velünk vannak s valóban megható, midőn a kórházból vagy messze Szibériából küldött leveleikben a magyar irodalomtörténet újabb eseményei iránt érdeklődnek. Tesztük szenved és törődött, de lelkükön nyoma sincs a csüggedésnek. Az első magyar irodalomtörténetírók (Czvittinger, Rotarides) visszautasítják Reinmann azon alaptalan vádját, hogy a magyar természetnél fogva mindenkor többre becsült egy jó lovat és fényes kardot egy érdekes könyvnel. Leghatásosabb cáfolat erre tartalékos és népfelkelő tagtársaink hősiességével: maga helyén és idején megbecsülik mindegyiket s bánni tudnak mindenikkel.

A testet és lelket lekötő, minden tehetséget és tudományt a maga szolgálatába hajtó világháború természetesen vonatkozásba került az *irodalomtörténettel* is. Amint van háborús költészet és irodalom — sőt most jórészt csakis ez van, sőt a dicsőséges béke megkötése után is még sok nemzedéknek nyújt anyagot a magyar nemzet hősi önfeláldozása — úgy van már *háborús irodalomtörténet* is. Csak néhányat említek föl. Például ilyenek Beöthy Zsolt (*A háború költészetünkben*), *A háború és kultúra*, *Zrinyi Miklós emléke*), Alexander Bernát (*A világirodalom és világháború*), Gyulai Ágost (*A háború és az irodalom*), Kozma Andor (*A katona a magyar költészetben*), Ferenczi Zoltán (*A háború és tudomány*), Kéki Lajos (*A háború magyar énekese*), ifj. Wlassics Gyula (*A színház és háború*) tanulmányai s Szász Károlynak a háborús *drámai irodalomra* és *előadásokra* vonatkozó beszéde és színházi levelei, nem is említve egyes költők (Vörösmarty, Petőfi, Jókai stb.) háborús költészetéről vagy az iskolai értesítőkből és napilapokban megjelent tanulmányokat. Antho-

logia kettő is jelent meg (*Szabolcska Mihály: Háborús versek könyve. Magyar költők 1914—15-ben és dr. Vajda Gyula: A háború költészeté*). Mind a tanulmányokat, mind az antológiákat sok érdekes adalékkal lehetne kiegészíteni. Az egyikben sem láttam Sárközy Máté 1597-ben szerzett szép hadiénekét: Sok szép hadak majd indulnak, | Köztek szép zászlók lobognak | Dobok, trombiták harsognak, | Mikor Jézust kiáltonak | Álgyak puskák ha ropognak, | Az szép kopják romladoznak, | Az vitézek vagdalkoznak, | Pogány fejek földre hullnak stb. Kívánatos lett volna, ha időszertéségük miatt, t. i. mikor annyi testvérünk, tagtársunk sínylődik fogságban, megemlékeztek volna a *fogoly- vagy rabénekekről*, a magyar lira e sajátos ágáról, melynek dús sarjadzására különösen a török világban, de azután is oly bő alkalom nyílt. Ilyenek *Palatich György* éneke a csonka toronynak erős tömlőcében (1570), *Wathay Ferenc* galatai rabénekei, *Tatár rabságban levő erdélyiek dala*, *Rákóczy László*, gr. *Koháry István* rabénekei, *Bezeredy Imre* búcsúzó éneke stb., melyeket részint magok a rabok írtak, részint inkább csak a kortársak adták a rabok szájába (V. ö. Arany: Koszorú 1864. II. 164. l.), melyeknek elburjánozása gyanánt tekinthetjük a mai siralomházi énekeket. Az ilyen énekeket annyira a rabsághoz tartozónak tartották, hogy a Szilágyi és Hajmási széphistoriájának Vasady-kódexbeli szerkezete ilyen vallásos rabéneket ad a Szilágyi szájába is.

A háborúval kapcsolatosan sok érdekes irodalomtörténeti kérdés merül föl, melyek egy részére már a fentebb felsorolt tanulmányok is megfeleltek. Ilyen kérdés, hogy a magyar költészet méltóan kifejezi-e az egész nemzet lelkét eltöltő nagy reményeket és várakozásokat? Méltóan megőrökíti-e a magyar hősiességnek és önfeláldozásnak páratlan megnyilatkozásait? A mostani háborús magyar lira nem hasonlítható a szabadságharc költészetéhez, mert akkor a lira a nemzet önvédelmi harcának előkészítője volt, ez a vihar pedig váratlanul szakadt a nemzetre. Kétségtelen tény azonban, hogy így is, itthon és a véráztatta harctéren, sőt a lövészárookban, «lengyel mezőkön, tábortűz mellett» a magyar lirának sok hervadhatatlan virága fakadt. Bizvást reméljük, hogy a magyar lira kozmopolita képviselői is megértik e nagy háború tanulságait és megtanulják, hogy a kultúra mellett a nemzeti érzés és az erkölcsi erő a nemzeti lét fenntartó elemei.

A magyar katona számtalan vitézi tette, az önfeláldozás tündöklő példái, sok örökbecsű elbeszélő költeménynek volt már eddig is és lesz még tárgya, ha nem születik is magyar Homeros, aki ezt a népek harcát egy nagy eposszá dolgozza föl. Nagy Sándor is hiába vágyakozott arra, a monda szerint, hogy hősi tetteit egy új Homeros

énekelje meg, ahelyett a népképzelet által mesésen kiszínezett kalandjai regénnyé alakultak, azokat századok képzelete tovább színezte, végre a középkorban eposz is lett belőle: talán így lesz most is. A regény- és a novellairódalom nagy tömegben dolgozza föl ezt az érdekes, értékes és változatos anyagot s mégis ez a tárgy — a magyar vitézség és hősiesség magasztalása, új meg új képekben bemutatása — szinte kimeríthetetlennek látszik.

Másik érdekes kérdésként todul a tollunk alá, hogy *mi lesz a háború után az irodalomtörténet és a kritika főladata?* Legsürgősebb teendőink egyike irodalmi emlékeink gondos összegyűjtése és kiadása. Mennyi költői és irodalmi mű van még mindig csak egyetlen vagy néhány példányban szerteszét az országban, sőt külföldön pl. a British Múzeumban; a verses Fortunatus egyik fele Pesten, másik fele a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban stb. Mennyi beces költői, főleg lírai mű van még kiadatlanul kéziratban fővárosi és vidéki könyvtárainkban, vagy magántulajdonban, sőt falusi házak mestergerendáin! Mennyi pusztulhatott már el e háború forgatagában! A háború előtt egy tanítványom egy olyan verseskönyvet mutatott nekem, melyben a «Válaszúti comcediá»-n kívül két eddig ismeretlen historiásének is volt, az egyik az ismert Köröspataki Jánostól 1658-ból «Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságba viteléről való rövid historia» címmel, a másik, latin címe szerint Hálaadás az Erdélyt 1658. évben pusztító tatárok dühe ellen Kolozsvár városának isteni megőrzéséért, továbbá «Servetus utolsó tisztességtétele» és még több érdekes irodalom- és művelődéstörténeti emlék volt. Így ajánlott föl egy kollégám ugyancsak a háború előtt közös kiadásra egy eddig ismeretlen s általa felfedezett historiás éneket, mely öt részre osztva 970 versszakban az 1653—1660. év eseményeit részletesen s történeti hűséggel igyekszik előadni. II. Rákóczy György a főhőse az elbeszélésnek s a Lupuj ellen indított havasalföldi harcot, Rákóczynak a lengyel trón megszerzésére irányult fáradozásait és hadjáratát s végül a Gyalu és Fenes közti mezőn Rákóczy halálát írja le. Az elbeszélés élénksége azt mutatja, hogy a megénekelt események után nem sok idő múlva készült. A bevezetésben elmondja a névtelen szerző, hogy ifjú korában Bacchusnak és a «tegzes gyermeknek» t. i. Cupidónak szolgált, míg meg nem jelent előtte a Bölcsesség vagy Malaszt istenasszonya s fel nem szólította az éneklésre. Plutó furiái vagy áltató lelkei beülnek a Rákóczy bizalmasai szívébe s a fejevári gyűlésen Sebesi és Boros az ő izgatásukra tanácsolják a Lupuj vajda megtámadását. Az elbeszélést több lírai részlet szakítja meg, pl. Timus kozák hetman elsíratása, Lupuj vajdáné siralma, Rákóczy búcsúja nejétől, Rákóczyné siralma;

hosszasan időz Lupuj vajdáné, Rákóczyné szépségének leírásánál s nem fukarkodik a mitológiából vett hasonlatokkal. Ez jellemzi a Tavasz és Nyár leírását is. Hazafias elmékedést is gyakran sző be művébe s élénk előadása kiemeli a XVII. század historias énekei közül. Címe nincs s valószínű, hogy egy Thalytól közölt leltár (XVII-ik századbeli elveszett irodalmi művek emléke. Századok 1894. 904. l.) ezt említi «Erdélyországa Lengyelországban való expedíciójának magyar versekkel való leírása» címmel, mivel csakugyan ez a mű középpontja. Az ilyen irodalmi emlékek, ha a pusztulástól nem igyekszünk idejében megmenteni, mindinkább fogynak s az ilyen zűrzavaros időkben hamar elkallódnak.

Fontos teendőnk lesz a háború után az is, hogy az *irodalomtörténeti kritikát* folytassuk ott, ahol a háború félbeszakította. Pl. a kuruc költészetre vonatkozó kritika, ha első hatása kellemetlen volt is, mint a hun monda kritikája, mivel illúzióktól fosztott meg, eredményében mégis hasznos és szükséges mozgalmat indított meg. E mozgalom hullámfodrai még ma sem simultak el, az utolsó szót ebben a kérdésben még ma sem mondták ki. Úgy látszik, legkevesébbé tartható az «Esztergom megvételéről» szóló ének. Még 1911-ben, egyik egyetemi előadásunkon utaltunk a «Zalán futása»-nak Árpádja és ez ének Rákóczynak hasonló jellemvonásaira, anélkül, hogy a hitelesség kérdését érintettük volna. Erre a kérdésre a művészet is vet némi világot. Az 1664-ben kiadott Nádasdy-féle «Mausoleum»-ban jelent meg Árpádról egy metszet, mely őt dombon állva, hátán kacagánynyal, jobbában buzogánnyal, baloldalán karddal ábrázolja, előtte a síkságon felvonuló lovassereg. Ezt az ábrázolást követi részben az Aurora 1822. évfolyamának Árpádja (illusztráció Horvát István «Árpád Pannonia hegyén» c. cikkéhez), csakhogy kissé megfiatalította és fővitézei közé helyezte. De szintén dombra vagy hegyre állította s az alatta elterülő síkságon egy sátortábor, távolabb kanyargó folyó és hegyek látszanak. Vörösmarty e kép hatása alatt állott, mikor a «Zalán futása» 148—191. sorait írta, illetőleg abban Árpádot, vitézeit, valamint a vidéket leírja.

Az mellékes, hogy a kép eredetileg más vidéket kívánt ábrázolni. Az «Esztergom megvételéről» viszont Vörösmarty ezen sorainak hatását tükrözteti vissza. Vörösmarty leírja, hogyan érik el Zalán követei azt a helyet, hol a Zagyva vize omolva a kispartú Tiszába szakad. (*Eszterg.* Sebesvíz a Garam, siet a Dunába), ezt elhagyva a zagyvai síkságra jutnak el s ott villogva kitüntek Árpád s bajnokai: Árpád pedig álla magasban | Egy kis domb tetején. Vala ékes párduca vállán. Rendítő buzogány jobbában s oldala mellett Ősei harcaiból maradt nagy kardja világolt. (*Eszterg.* : Rákóczi tábort út a Garam torok-

ban. . . Rákóczi tábora torpad a síkságon, Rákóczi tábora dombon áll magában. . . Rettenetes kardja villog a kezében); Így állt meg komolyan s végig pillanta hatalmas szemmel szép hadain. . . S dárda, gerely, lobogó büszkén emelődtek az égre. A fejedelmi magyar még gondosan óva körül néz, Megtelepíti hadát és sátort üttet az ormon. (*Eszk.* Urunknak sátora magas helyen legyen: Szép tábora fölött végig tekéntenessen. Aranyos zászlója lobogjon magasra.) Kél pirosan, mint a hajnal, szép sátora. (*Eszk.* Hasad a szép hajnal, piros az hegyoldal.) A kézzel alább említett rettenetes tigris, azaz tigrisbört, valamint a rézpajzsot és rézdárdát nem szükséges az «Esztergom megvétele»-nek «fényes tigrisbört»-ével és «rézdob»-jával egybevetni. Az itt felsoroltakat kiegészítve «Zách Klára», «Török Bálint» és «A tetétleni halmon» remiszcenciáival: világosan előttünk áll a költemény alakulásának képe.

Ezt a kritikát ki kell terjeszteni más irodalmi emlékekre is. Meg kell például vizsgálni, hogy a Szilágyi és Hajmási népballada második, teljesebb szerkezete nem az első alapján készült-e? Szoros kritika alá kell venni népköltési gyűjteményeinket nemcsak hitelességi, hanem nyelvi és szövegközlési hűség szempontjából is. Megújult erővel folytatni kell az *összehasonlító irodalomtörténeti kritikát és forráskutatást*, mely az utóbbi években nálunk is örvendetes lendületet vett, melynek eredményei alapján biztosabb és megbízhatóbb lett az irodalomtörténeti értékelés s irodalmunk fejlődése is világosabban tűnik szemünkbe.

De talán legsürgősebb teendőnk lesz a *rendszeres irodalmi kritika* újra életbeléptetése, akár új kritikai folyóirat alapítása, akár már meglévő folyóiratunkban ilyen állandó rovat nyitása által. Társaságunk egyik kiváló tagja már évekkel ezelőtt panaszolkodott, hogy «pártharcok folynak, s a kritika is azok szolgálatába áll: az irodalomtörténet pedig hallgat, hallgat s idestova félszázad irodalmi élete marad feldolgozatlanul.» Élénken érzi a rendszeres irodalmi kritika hiányát az újabb líra, de a regény- és a drámai irodalom is. Nem is említve, hogy e hiány az irodalomtörténetíró feladatát is rendkívüli mértékben megnehezíti.

Szinte kifogyhatatlan tudnék lenni a háború utáni teendőink felsorolásában. De hagyjuk a többi akkorra, midőn a háború győzelmes befejezése után a dicsőséges béke áldásait élvezzük.

«Vajha — hogy az örök béke lelkes álmodozójának, Pápai Páriz Ferencnek, szavait újból idézzem — amaz két bujdosó Szűz, az Igazság és Szeretet tartana valaha már állandó szállást közöttünk, melyből testi békességünknek is nyújtódnék jobb reménysége.» Ezzel Társaságunk *negyedik rendes* közgyűlését megnyitom.

Dr. DÉZSI LAJOS.